

**JENNI
KIRVES**

**HE
SELVI-
SIVÄT
SODASTA**

WSOY

Jenni Kirves

HE SELVISIVÄT
SODASTA

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ
HELSINKI

Lainaus s. 159 *Hän on mun san.* Vexi Salmi
© Warner Chappell Music Finland

© JENNI KIRVES JA WSOY 2024
ISBN 978-951-0-39831-9
PAINETTU EU:SSA

Tätä kirjaa ei olisi syntynyt ilman Jenny ja Antti Wihurin rahaston, Suomen Akatemian, Koneen Säätiön, Taiteen edistämiskeskuksen, Suomen Tietokirjailijat ry:n, Suomen tiedetoimittajain liiton ja WSOY:n kirjallisuussäätiön tukea. Tekijä kiittää. Lisäksi kiitän tuesta ja avusta rakkaita vanhempiani, Riitta ja Jaakko Janatuista. Ilman teitä tätä teosta ei olisi syntynyt.

Omistettu isovanhemmilleni Hiljalle, Erkille, Reginalle ja Ilkalle. Kiitos kun jaksoitte uskoa elämään ja uskalsitte synnyttää sitä. Omistettu myös ystävilleni, joita ilman en enää olisi elossa. Tiedätte kyllä, keitä olette – te, jotka ette jättäneet kaverianne. Ilman teitä tätä teosta ei olisi olemassa.

SISÄLLYS

Esipuhe 9

I	SODASTA PALAAVAT	27
	Elämän nälkä	29
	Paniikkia ja pelkoa	37
	Elämä huohotti heissä	47
	Sopeutumattomat ja erimieliset	60
	Autuus odottaa maaseudulla	71
	Traumat isältä pojalle?	78
	Balladi kaiken turhuudesta	89
	Elävät kuolleet	95
	Olemisen väliaikaisuus	110
	Sodan satuttama kieli	120
	Sankareita, onko heitä?	129
	Vaitonaiset miehet	146

II	SODASTA TOIPUJAT	157
	Kaiken tarpeellisuudesta	159
	Mikä ei tapa, se vahvistaa	166
	Elämän ihme	174
	Oma tupa ja omat aivot	195
	Läheisyys, leikki ja nauru	211
	Elämä omissa käsissä	226
	Keho voi parantaa mielen	239
	Sodan jäljistä	247
	Sodan pehmentämät miehet	257
	Kauneus, kiitollisuus ja valo	262
	Lähteet ja tausta-aineisto	272

ESIPUHE

Minulta on usein kysytty, miksi minusta tuli sotatutkija. Ala-asteikäisenä luin pakkomielteisesti joka ikisen sonkajärveläisestä kirjastoautosta löytyneen keskitysleirielämäkerran. Luin niitä niin maanisesti, että kirjastoauton kuljettaja kysyi minulta, onko minulla kenties vanhempieni lupa lukea sellaisia, lapselle niin rajuja, kirjoja. Ei ollut, mutta sen sijaan opettajani oli suositellut minulle Martin Grayn keskitysleirimuistelmaa *Kaikkien rakkaitteni puolesta*. Luettuani sen pakkomielteeni kyseiseen kirjallisuudentajiin alkoi ja luin kaikki muutkin löytämäni keskitysleireihin liittyvät muistelmat. Ehkä materiaali tosiaan oli niin nuorelle tytölle turhan rankkaa, sillä muistan pelänneeni saksalaisia niin paljon, että minun piti lukea niitä lukkojen takana vessassa, jotta natsit eivät pääsisi minua vainoamaan. Näin myös jatkuvasti unta natseista ja siitä, kuinka yritin paeta heitä. Minua kiehtoi valtavasti, kuinka kukaan voi henkisesti selvitä sellaisesta kokemuksesta kuin keskitysleiri tai sota.

Abivuonna olin ystäväni kanssa auttamassa erästä, jo kuoleman portteja koputtelevaa, iän haperoittamaa veteraania, joka tiesi vallan hyvin loppunsa olevan jo lähellä. Poimiessamme mustaherukoita pohjoissavolaisen rintamamiestalon pihalla vanhus kutsui meidät syrjään ja halusi kertoa meille ennen kuolemaansa jotain, jota ei ollut koskaan aiemmin kertonut kenellekään. Entinen kaukopartiomies oli kantanut sodasta asti salaisuutta, jonka hän kuiskasi meille

herukkapensaiden keskellä. En tiedä miksi hän valitsi juuri meidät niiksi ihmisiksi, joille kertoa tarinansa. Salaisuus oli varsin rankka ja mietin, miten tämä mies oli kyennyt elämään elämänsä kertomatta asiasta koskaan kenellekään ja miten hän oli henkisesti selvinnyt kokemastaan.

Sen tiesin, että hän oli ollut sodan jälkeen riippuvainen Pervitiinistä. Kaukopartiomiehillehän sitä ainetta enimmäkseen annettiin, sillä heidän haluttiin toimivan tehokkaasti ja nukkumatta vaarallisissa tehtävissään. Pervitiinin voimalla hänkin oli käynyt sodan jälkeisinä vuosina öisin tekemässä myös naapureidensa peltotöitä, koska sattui olemaan kylän ainoa traktorin omistaja. Jossain vaiheessa, luultavasti muutamia vuosia sodan jälkeen, hän meni suvun perimätiedon mukaan vieroitukseen Niuvanniemen sairaalaan. Samoihin aikoihin myös Pervitiinin sisältö todennäköisesti muuttui aspiriiniksi ja kofeiiniksi. Ilmeisesti vieroitus onnistui, mutta mies haki elämänsä loppuun saakka reseptillä Pervitiiniä apteekista. Reseptillä se oli halvempaa kuin käsikauppalääkkeenä ostettuna. Mies kun oli hyvin säästäväinen luonteeltaan, jopa pihi, kuten kovin monet muutkin sodan kokeneet olivat. Aspiriinia oli toki muunkin merkkistä olemassa, mutta ehkä hän koki Pervitiinin tehokkaammaksi, koska oli sodan aikana ja heti sen jälkeen todennut, että se todellakin auttoi jaksamaan ja kestämään kaikenlaisia fyysisesti rankkoja kokemuksia. Ehkä sana »Pervitin» pussin kyljessä toi myös lohtua entiselle kaukopartiomiehelle ja toimi plasebon tavoin.

Suvun keskuudessa tämä mies tunnettiin hieman oikukkaana mutta sitkeänä miehenä, joka kuitenkin oli pehmennyt kovasti vanhetessaan. Dementoitunutta vaimoan hän kävi loppuun asti syöttämässä hellästi hoitokodissa, vaikka mainitsikin minulle joskus, että avioliitto oli ollut virhe ja olisi sittenkin pitänyt valita se ensimmäinen heila. Kun vanhan veteraanin lapsenlapset, kaksi nuorta naista, ilmoittivat 1990-luvulla menevänsä armeijaan, vanha veteraani alkoi itkeä hillittömästi ja toisteli: »Älkää menkö armeijaan, minä kyllä

tiedän mitä siellä naisille tehdään.» Molemmat menivät silti. Huolimatta menneisyydestään metamfetamiinin käyttäjänä mies eli pitkän elämän ja testamenttasi vielä ruumiinsakin lääketieteelle, ehkä siksi, että patologit voisivat löytää hänestä mielenkiintoisia asioita tai säästääkseen hautajaiskuluissa, sillä ruumiinsa testamentatuille järjestettiin ilmaiset hautajaiset. Yllätyksekseni sukulaiset olivat lähinnä surullisia siitä, etteivät saaneet heti haudata vanhusta, vaan joutuivat odottamaan vuoden päästäkseen viemään kukkia hänen haudalleen. Minä tunsin suurta sympatiaa veteraanin epäitsestä ratkaisua kohtaan. Viimeiseen saakka tämä tinkimätön vanhus tahtoi aiheuttaa mahdollisimman vähän vaivaa ja rahanmenoa läheisilleen. Hän ei halunnut tehdä numeroa itsestään, kuten ei moni muukaan hänen sukupolvensa ihminen.

Herukkapensaiden keskellä veteraani kertoi meille nähneensä, kuinka illan pimeyden saavuttua taistelulentalle hänen omat joukkuetoverinsa nostivat vihollisen naissotilaiden vielä lämpimiä ruumiita puita vasten ja sekaantuivat niihin. Tämän hän kertoi meille ilman sen kummempaa dramatiikkaa, ikään kuin toteamuksena, ilman paheksuntaa tai kauhistelua. Mutta uskon hänen tunteneen helpotusta, kun hän sai asiansa kerrottua. Mietin myös sitä, että osasy syy ruumiin lääketieteelle testamenttaamiselle oli varmaankin se, että hän oli oppinut sodassa sen, ettei ihmisen ruumiilla ole oikeastaan enää niin väliä, vain elävällä ihmisellä oli. Hänen olisi ollut varmaankin vaikea ymmärtää, miksi sukulaisista tuntui pahalta ajatus heidän ukistaan lääketieteellisten kokeiden kohteena tai tulevien lääkäreiden opetusvälineenä. Vanha veteraani itse taas ei enää pienistä hätkähtänyt.

Veteraanin kertomus jätti minuun jälkensä. Sotilaat näkivät sodassa sekä äärimmäistä pahuutta että äärimmäistä hyvyyttä, myös äärimmäistä rumuutta ja äärimmäistä kauneutta. Kiinnostuin siitä, millaisena miehet kokivat sodan. Millainen on sodan tunnekokemus, millaiset asiat traumatisoivat miehiä sodassa ja mitkä asiat taas

suojasivat heitä traumoilta? Tottuiko pelkoon koskaan ja miltä tuntui tappaa? Entä millainen oli sodan raadollinen arki? Kiinnostuin siitä, tottuiko ihminen koskaan ruumiiden näkemiseen tai siihen kuinka ruumiiden lemu valtaa aistit. Mihin asioihin miehet sodassa turhautuivat ja uskoivatko miehet sodassa Jumalaan vai miten he selittivät itselleen sen, että toisten täytyi kuolla ja toiset saivat elää? Ja viimeisenä ja tärkeimpänä kaikesta, kiinnostuin aivan erityisesti siitä, millainen oli miesten mielenmaisema sodan jälkeen ja miten he selvisivät sotatraumoistaan.

Lopullisen sysäyksen sille, että minusta tuli sotatutkija, antoi Kalle Pääatalo ja hänen sotakokemuksensa. Luin aikoinaan opinnäytetöitani varten Pääatalon Iijoki-sarjaa. Alun lapsuudenkuvaukset olivat minusta tylsääkin tylsempiä. Ajattelin lopettaa koko sarjan lukemisen ensimmäiseen kuuteen osaan. Mutta kun Kalle päätyi sotimaan, leukani loksautti auki useaankin otteeseen – ai, näinkin epäsankarillisesti sotaa voi käydä ja sodasta hengissä selvinnyt mieskin voi haluta tappaa itsensä. Lisäksi tämä mies vieläpä uskalsi kirjoittaa siitä ihan avoimesti ja rehellisesti koko Suomen kansalle, ja ihmiset halusivat lukea hänen kirjojansa. Joitain kansan yhteisiä tunteja hänen kirjojensa täytyi siis kosketella. Sodassa hän oli päätenyt likinäkönsä vuoksi muonamieheksi eli vastaamaan komppanian ruokahuollosta. Tätä hän piti häpeällisenä, sillä sitä ei pidetty oikeana sotimisena. Muonamies oli ajan slangissa »koiraslotta» eli mies naisten tehtävissä.

Ikään kuin vahingossa hän joutui kuitenkin mukaan yhteen ainoaan oikeaan taisteluunsa Kiestingissä, jossa hän miltei saman tien haavoittui vakavasti. Kallelle haavoittuminen oli onni onnettomuudessa, sillä nyt hän ei enää ollut pahainen muonamies vaan naisten silmissä kovia kokenut sotasankari. Aikaisemmin tyttöjen hylkimä Kalle käytti hyväkseen uutta statustaan ja otti ilon irti nyt monesta lähteestä saamastaan »säälipillusta». Seurauksena tästä oli joutuminen kahteen otteeseen sukupuolitautiparantolaan kupan ja tippurin takia.

Hän jatkoi sotaansa palvelemalla vartijana ja muonavastaavana Siiranmäen vankileirillä, jossa Kallen yllätykseksi ei ollutkaan vankeina neuvostoliittolaisia sotavankeja vaan suomalaisia sodasta kiellettyjä ja muita rikollisia. Kalle kirjoitti, että aika tällä vankileirillä oli hänelle niin stressaavaa, että hän alkoi kärsiä mielenterveysongelmista sodan jälkeen. Taustalla vaikutti myös hänen isänsä aikoinaan sairastama mielisairaus. Molemmilla oli yhtenä oireena myös sairaaloinen mustasukkaisuus. Lisäksi Kallen psyykeä kuormitti se, että hän joutui salailemaan vaimoltaan sairastamiaan sukupuolitauteja. Samoin hän pelkäsi vahtimiensa vankien kosta siitä, että hän oli leirillä osallistunut muun muassa vankien kurinpalautukseen piiskaamalla heitä. Tällaisen kuormituksen alla Kalle teki sodan jälkeen aivan tolkuttomasti töitä ja yritti siinä samalla kehittyä kirjoittajana.

Kalle alkoi kärsiä unettomuudesta, harhoista ja hermostuneisuudesta. Huolimatta sodan aikana syntyneestä lääkäripelostaan hän taipui lopulta menemään vastaanotolle. Hän sai lääkäriltä sekä unilääkkeitä että rauhoittavia ja kehotuksen tehdä vähemmän töitä. Lääkkeiden ohella Kalle hoiti henkisiä oireitaan työskentelemällä raivopäisästi halkometsässä siitäkkin huolimatta, että hän oli kirjaimellisesti »mies vereslihalla», sillä hänen sotavammansa eivät olleet parantuneet kunnolla vaan hankautuivat auki yhä uudelleen työn tuoksina. Oireellisesti hänen »järgensä lopullisesti pimeni», kun hänen karsimiskirveensä katosi ja eteen tuli niin sanotusti pakko-pysäytys. Kirves oli ainoa väline, jolla hän oli käsitellyt traumaansa, ja nyt sekin petti hänet. Kalle ajatteli, ettei hänen elämästään tule »hevonvittua», ja otti vaimoltaan salaa yliannostuksen lääkäriltä saamiaan lääkkeitä aikeenaan päästä pois tästä elämästä.

Hän kuitenkin heräsi mielisairaalaan, mikä oli hänelle suurin kuviteltavissa oleva häpeä. Hän sai tietää riehuneensa siellä niin, että hänen taltuttamiseensa oli tarvittu useampi miespuolinen hoitaja. Eniten Kallea hävetti se, että hänen äitinsä saisi tietää Kallen yrittäneen itsemurhaa ja joutuneen mielisairaalaan aivan kuin Kallen isä

aikoinaan. Kun hän oli päässyt kotiin vaimon luvattua ottaa miehensä vastuulleen Kalle päätti korvata aiheuttamansa häpeän tekemällä töitä vielä entistäkin uutterammin. Kalle sai töitä rakennustyömaalta. Enää hänen ei tarvinnut riehua yksin halkometsässä. Elämään tuli uuden työn opettelua ja ennen kaikkea terapeutin työyhteisö, eikä elämässä ollut enää aikaa mielenhäiriöihin.

Kallen kertomusten myötä uteliaisuuteni syveni. Halusin tietää lisää sodan tunnehistoriasta ja erityisesti siitä, miltä sodan loppuminen tuntui ja miltä tuntui palata rintamalta kotiin rauhan tultua. Häikäisikö silmiä, kun ikuiselta tuntuneen pimeässä hapuilemisen jälkeen saikin syyttää valon tai tupakan? Hirvittikö, kun vuosikausien juoksuhaudassa kompuroimisen jälkeen pään saikin nostaa ylös ilman pelkoa tarkka-ampujista? Miltä tuntui suoristaa juoksuhaudan kumartama ryhti? Kuinka tyhjiltä tuntuivatkaan sotilaan kädet, kun viidennen raajan lailla jatkuvasti mukana kulkenut kivääri, »sotapojan morsian» piti luovuttaa takaisin valtiolle? Miten vaikutti se korvia huumaava hiljaisuus, kun jatkuva tulitus vihdoinkin päättyi?

Minut tuntevat tietävät, että minulla on tasan kaksi puheenaihetta – sota ja Rauha, nimittäin tyttäreni Rauha. Itse asiassa löysin hiljattain pienen silkkikantisen vihon vuodelta 1998, johon olin kirjoittanut ylös ajatuksiani. Ihmeekseni löysin sieltä ajatuksen »Päivät pyhitän sodalle ja illat rauhalle». Ajatus tuntuu melkein profeetalliselta. En varmasti tuohon aikaan voinut edes aavistaa, että minusta tulee sotatutkija. Saati että saan joskus lapsen, jonka nimeksi tulee vieläpä Rauha. Varmin arvaukseni on, että olen itse tehnyt tuosta ajatuksesta itsensä toteuttavan ennustuksen. Ehkä kaikki elämässäni on ikään kuin johtanut tähän, että juuri tätä, minun kuuluukin tehdä – tutkia sotaa ja kasvattaa Rauhaa.

Aina en kuitenkaan ole jaksanut suhtautua intohimoisesti sodan tutkimiseen. Jossain vaiheessa kyllästyin koko sotaan aiheena, aivan kuten kävi veteraaneillekin sodan jälkeen. En halunnut edes kuulla koko sanaa sota. Se aiheutti minussa pahoinvointia. Pikkuhiljaa

toivuin ja löysin sotaan uuden, elämänmyönteisen näkökulman. Tämän, jota tässä kirjassa esittelen nyt teille. Ja toivon että se kuva on ihmisen näköinen: tavallisen, heikon, vaillinaisen mutta hyvän ihmisen näköinen. Veteraanit olivat sellaisia, tavallisia ihmisiä, jotka tekivät sankarillisia tekoja, mutta sortuivat myös kaikkiin inhimillisiin heikkouksiin. Kuten kuka tahansa meistä.

Koska tutkimusaiheeni on raskas, on otteeni aiheeseen välillä hyvinkin kepeä. Koska työnkuvani on niin rankka, minulle ei tulisi mieleenkään katsoa televisiosta kauhua tai jännitystä. Saan siitä työn puolesta kylliksieni. Samoin kaipaen kotona ympärilleni värejä, iloa ja leikkisyyttä. Sotatraumasta selviytyminen ei ole pinnistelyä vaan se on ennen kaikkea leikkisyyttä ja luovuutta. Näihin asioihin nojaudun minäkin kirjoittaessani veteraaneista. Samoin kuin veteraanit inhosivat sodan jälkeen harmaata väriä, myös minä kartan sekä elämässä että ajattelussa mustavalkoisuutta ja harmaan sävyjä.

Urani alussa välillä ihmeteltiin, kuinka minä uskallan kirjoittaa armeijaa käymättömänä nuorena naisena tällaisista asioista, jotka kuuluvat niin selvästi miehisen elämän piiriin. Kuten Väinö Linna on sanonut selittäessään *Tuntemattoman sotilaan* taustaa: »Tästä syystä ei ole vaikea ymmärtää romaniani, vaikka ei olisi ikinä ollut sodassa, sillä mielestäni suomalainen sotilas on täsmälleen samanlainen kuin suomalainen siviilimieskin. Jos ymmärtää elämää ja ihmisiä, ei ole vaikeata ymmärtää sotilasta.»¹ Linna ei siis väittänyt, että pitäisi olla mies tai armeijan käynyt ymmärtääkseen sotilaiden kokemuksia. Riittää että on ihminen, eli myös minä naisena voin ymmärtää näitä miehiä, koska me jaamme saman ihmisyyden. Riittää, että ymmärtää myös jotakin ihmisenä elämisestä. Ja täytyykin myöntää, että eivätkö kohtaamani sotaveteraanit koskaan ole antaneet ymmärtää, etten minä voisi ymmärtää heidän kokemuksiaan saatiikka että olisivat osoittaneet minua kohtaan jotain halveksuntaa.

1 Linna 2007, 86

Jotkut saattavat yllättyä siitä, että en ole yhteenkään veteraaniin törmännyt, josta ei olisi sodan jälkeen tullut pasifistia. Toki harvoja poikkeuksellisia sotahulluja oli, kuten Lauri Törni. Sen sijaan sodan alussa nuoret sotilaat olivat kaikkea muuta kuin pasifisteja. Suurin osa heistä lähti innokkaana valtaamaan takaisin talvisodassa menetettyjä alueita. Monet jopa innostuneina Suur-Suomesta ainakin jatkosodan alussa. Jos joku kieltäytyi etenemästä, syynä oli yleensä väsymys, pelko ja nälkä. Mutta sodan kuluessa heistä kyllä tuli tiedostavia ja sodan vastaisia. Olen realistinen pasifisti samalla tavoin kuin veteraanit. Vihaan sotaa ja militarismia, mutta ymmärrän hyvin, että jos naapuri hyökkää, jokainen täyttää velvollisuutensa puolustamalla maataan ilman vaahtoa suupielissä.

*

Minkälaista sitten oli puolustaa maataan ja jatkosodassa osallistua hyökkäyssotaan Neuvostoliittoa vastaan? Pelon tuntemisesta sodassa minulla on sellainen käsitys, että osa miehistä turtui pelkoon kyllä hetkittäin, mutta suurin osa ei koskaan. Niin usein olen kuullut veteraanien sanovan, että jos joku väittää ettei pelännyt sodassa, hän valehtelee, että sen täytyy olla totta. Toisinaan miehet pystyivät lukitsemaan pelkonsa itsensä ulkopuolelle. He menivät eräänlaiseen dissosiaatio-tilaan ja katselivat ikään kuin itseään ulkopuolelta. Niin absurdia kuin se onkin, miehet pelkäsivät enemmän konekivääritulta kuin kranaatteja. Tämä pelko liittyy ilmeisesti kivääriin henkilökohtaisena aseena. Kiväärin tähtäimen läpi tähdätessä ihminen kohdistaa »tappamisen» toiseen ihmiseen, jonka hän on nimenomaisesti valinnut. Kranaatinheitin ei näe kohdetta, joten se ei ole samalla tavalla yksilöön kohdistuva uhka. Ihminen hyväksyy paremmin satunnaisuuden kuolemassa, mutta valikoiva ja henkilön toiseen henkilöön kohdistama tappamisen aie on sellainen, joka traumatsoi vahvimmin. Suurin osa taistelukentän tappioista tuli tykkien ja

kranaattien sirpaleista eikä luodeista, joten sikäli pelko oli epärationaalinen.² Mutta kyllä kovassa tykistökeskityksessä tunnettiin myös kranaattikauhua, joka myös traumatisoi miehiä.

Yllättävää voi olla se, että pelon takia järkensä menettäneitä ymmärrettiin melko hyvin, samoin miesten itselleen tekemiä haavoja. Tajuttiin, että moni halusi pois rintamalta hinnalla millä hyvänsä. Samoin miehet ajattelivat, että ihan jokamiehellä ei riittänyt rohkeutta ampua itseään käteen. Ihmeellistä ei ollut se, että mies tuli sodassa hulluksi vaan se, että hän säilytti mielenrauhansa. Sodan äänet olivat kauhistuttavia ja ne jäivät miesten kehoon muistiin. Niihinkin kuitenkin turtui, eikä miehillä juurikaan ollut univaikeuksia, vaikka ympäriöivä äänimaailma oli välillä korviahuumaava.

Ihmisellä tuntuu olevan uskomaton taipumus turtua ja sopeutua lähes kaikkeen. Varsinkin ruumiisiin turruttiin ennätysellisen nopeasti, vihollisen »raatoihin» nopeammin kuin oman puolen kaatuneisiin. Ainoastaan niiden hajuun oli mahdoton turtua. Vihollisen »raadoilla» tehtiin myös makaaberia pilaa, aseteltiin niitä esimerkiksi humoristisiin asentoihin. Näin tekemällä miehet nauroivat vasten kuoleman kasvoja. Musta huumori oli ase pimeyttä vastaan ja vihollisen ruumiin näkeminen toi vahvan tunteen omasta elossa olemisesta. Lopulta kuolleilla ei ollut miehille enää mitään väliä, ne olivat pelkkä kasa kuollutta lihaa. Vain elävä ihminen oli merkityksellinen. Ruumiiden ryöstö puolin ja toisin ja omienkin joukossa oli sääntö eikä poikkeus. Niiltä otettiin mukaan kaikki käyttökelpoinen, erityisesti hyvät kengät. Tiedettiin, että jos ei itse käyty ruumiita ryöstämässä, venäläiset kyllä tekisivät sen.

Yleensä tappaminen tapahtui kaukaa, eikä se herättänyt miehissä juuri minkäänlaisia tunteita. He kokivat tappavansa vihollisia, eivät ihmisiä. Sen sijaan tappaminen oli hyvinkin vaikeaa lähikontaktissa, kun vastapuolta piti katsoa silmästä silmään, esimerkiksi silloin kun

2 Keskustelu Puolustusvoimien tutkimuslaitoksen tutkimusalojohtajan Juha Mälkin kanssa 19.2.2023

vihollinen tuli niin lähelle, että hänet piti tappaa pistimellä tai puukolla. Kaukaa tappaminen alkoi sen sijaan tuntua pahalta ja saattoi aiheuttaa tunnontuskia sitten kun oli pitkän sodan kuluessa ymmärretty, että samanlaisia ihmisiä ne venäläiset ovat kuin me suomalaisetkin. Usein tämä asia tajuttiin ruumiinryöstöretkellä, kun löydettiin kaatuneen venäläisen rintataskusta kuvia hänen rakastetustaan tai perheestään. Viimeistään siinä kohtaa ymmärrettiin, että tätäkin ihmistä jää moni kotona kaipaamaan, pahimmassa tapauksessa vieläpä pienet lapset.

Asemasodan arki oli hivuttavaa ja primitiivistä. Tärkein neuvo oli-kin »oppikaa pojat odottamaan», eli resilienssiä, kansanomaisemmin sanottuna sisua vaadittiin. Koska ei sisu ole sitä, että mennään läpi harmaan kivenkin, vaan sisu tarkoittaa sitä, että joustetaan muttei anneta periksi ja keksitään vaihtoehtoisia toimintatapoja. Eniten miehet kärsivät pelosta, väsymyksestä, syöpäläisistä, vilusta, huonoista kengistä, pesemättömyydestä, tolkuttoman likaisista vaatteista ja hetkittäin myös nälästä. Asemasodassa tapettiin aikaa muun muassa tupakoimalla, pelaamalla korttia, vetämällä lonkkaa, »täisodalla», puhdetöillä, lukemalla ja tietenkin olemalla vartiossa. Miesten jaksamiselle ratkaisevaa olikin kyetä lopettamaan sodan päättymisen odottaminen, pystyä elämään päivästä päivään, ilman tulevaisuuden odotuksia ja keskittyä selviämään päivä kerrallaan.

Sodan lopulla miehistä tulikin fatalisteja ja apaattisia. Niin erikoiselta kuin se kuulostaankin, apatia suojaasi miehiä innostukselta ja hötkyilyltä eli varmalta kuolemalta. Se oli siis elämää säilyttävä voima. Hyvin pian sotilaat väsyivät myös sotapropagandaan ja lakkasivat uskomasta siihen, huomattuaan ristiriidan kotimaisen tiedostusvälineiden uutisten ja rintaman todellisuuden välillä. Propagandassa liioiteltiin vastapuolen tappioita ja omia vähäteltiin. Omat joukot esitettiin pyhäkoulupoikina, jotka taistelivat urheasti viimeiseen hengenvetoon asti. Propagandan ristiriitaisuus rintaman kokemustodellisuuteen tuotti miehille päättymätöntä riemua, kun he lukivat lehdestä, kuinka omat poikamme taistelevat tuumaakaan

periksi antamatta, samaan aikaan kun miehet juoksivat Neuvostoliiton suurhyökkäystä pakoon hippulat vinkuen. Vaikka vihollista oli propagandassa demonisoitu ja heidät oli esitetty kyvyttöminä taisteilijoina, rintamalla miehet tajusivat lopulta, ettei vihollinen ollut niin kyvytön ja epäinhimillinen kuin miksi sitä oli väitetty. Tajuttiin että sodassa taistelevat ihmiset ihmisiä vastaan. Ristiretkiretoriikkaa viljeleviä pappeja kohtaan miehet tunsivat lähes vihaa. Sen sijaan papit, jotka rukoilivat armoa myös viholliselle, vetosivat paremmin miesten uskonnollisiin tunteisiin. Äärimmäisessä hädässä, kun hengenlähtö oli lähellä, useimmat miehet kyllä rukoilivat. Mutta pääasiallisesti miehet uskoivat enemmän »kaikkivaltiaaseen tuuriin», joka sääтели rintamalla elämää ja kuolemaa. Tiedettiin, että kuolema ei valinnut parhaita miehiä vaan ne, joilla oli huonoin tuuri.

Entä mitkä asiat sitten suojasivat sotilaita traumalta? Olennaisin asia siinä oli Suomen armeijan hierarkian vähäisyys, ja sitä vähensivät monet asiat. Aseveljeys oli kenties kaunein asia sodassa. Loppupeleissä miehet eivät enää taistelleet maansa tai naisten ja lasten puolesta vaan lähimmän toverinsa. Asetoverit pitivät myös yllä toistensa ihmisarvoa. On tärkeää, että ihmisellä on joku, joka arvostaa häntä ihmisenä ja on huolissaan tämän hyvinvoinnista. Sodassa kaikki alkoi toveruudesta ja palautui toveruuteen. Kaveria ei jätetty, edes kuolleena, vaan suomalaisille oli kunnia-asia saada toverinsa kotiseudun multiin. Vaikka toki täytyy muistaa, ettei kaikista oman joukkueen miehistä voinut tulla toisilleen läheisiä ystäviä, joskus joitakuuta oli vain pakko oppia sietämään.

Traumalta suojeli yllättäen kyllä myös »jermuilu» eli se, että miehet eivät alistuneet turhalle ylimpien pökkuroinnille tai viitsineet toteuttaa sodan lopputuloksen kannalta turhia käskyjä. Se, että »asialliset hommat hoidettiin, mutta muuten oltiin kuin Ellun kanat», oli viisasta voimien säästämistä ja piti myös yllä miesten omanarvontunnetta. Se, että Suomen valtio salli miehille jermuilun, ei ollut lainkaan merkityksetöntä. Myös tupakan merkitys oli valtava,

ja tupakointia pidettiin suorastaan ihmisoikeutena. Tupakkatauko oli luullinen lepotauko sodasta, ja tupakointi toimi sosiaalisena liimana, kun miesten kielten kannat avautuivat yhdessä tupakoidessa.

Samoin seksuaalinen kerronta eli rintamamiesten puheet »vitusta ja sen kestävydestä» oli sosiaalista liimaa, joka lisäsi yhteenkuuluvuuden tunnetta, kun miehet jakoivat intiimiään. Myös alkoholin nauttiminen yhdessä lähensi miehiä toisiinsa ja liudensi statuseroja, kun sitä nautittiin välillä yhdessä ylempiarvoistenkin kanssa. Samoin yhdessä kulutettu kulttuuri, erityisesti musiikki ja huumoriesitykset, loivat yhteisiä elämyksiä ja lisäsivät tunnetta yhdessä jaetusta ihmisyydestä itkun ja naurun avulla. Kirjallisuus, erityisesti kaunokirjallisuus ja sadut, toivat miesten rintama-ärkeen kauneutta ja lohtua ja niiden avulla päästiin hetkeksi henkisesti pakenemaan sotaa. Emme ehkä tule useinkaan ajatelleeksi, että sauna oli itse asiassa Suomen armeijan »salainen ase». Saunoessa titteleillä ei ollut merkitystä ja siellä oltiin yhdessä vain ihmisiä, jotka palasivat saunan lämmössä lapsuutensa onnellaan ja sodassa ahavoituneet kasvot sulivat lempeyteen ja rauhaan. Myös peseytyminen rintaman liasta ylläpiti tunnetta arvokkaasta ihmisyydestä. Saunan terapeutista merkitystä miehille ei voi yliarvioida.

Toinen suomalaisen armeijan erikoisuus olivat kotilomat, joiden aikana miehet pääsivät hetkeksi tavallisten ihmisten maailmaan harrastamaan juuri kaikkea sitä inhimillistä, mitä he rintamalla kaipasivat: seksiä, viinan juontia, saunomista ja kulttuuriakin. Lomia odotettiin kuin kuuta nousevaa ja miehet jopa sotivat varovaisemmin ennen lomaansa, koska olisi ollut sääli jättää hyvä loma käyttämättä. Lomilla ollessaan rintamamiehet osallistuivat mielellään salatansseihin, vaikka rintamalla ollessaan he paheksuivatkin sitä, että siviilit tanssivat samaan aikaan kun he taistelivat henkensä kaupalla. Sen sijaan venäläisillä tai saksalaisilla sotilaille tätä mahdollisuutta kotilomiin ei juurikaan ollut. Samoin kirjeenvaihto kotiväen ja naisten kanssa toimi sotilaille väylänä ihmisten kauniiseen maailmaan ja

teki jokaisesta miehestä lähes runoilijan. Koskaan aiemmin Suomen historiassa ei ole harrastettu kirjeenvaihtoa niin aktiivisesti ja innokkaasti. Ilman kirjeenvaihtoa miehet tuskin olisivat jaksaneet niin kauan kuin lopulta jaksoivat.

Kaikki nämä edellä mainitut asiat pitivät yllä miesten oman arvon tuntoa ja tunnetta siitä, että he eivät olleet pelkkää »tykinruokaa» vaan ihmisiä, yksilöitä, joilla oli ihmisen oikeudet. Tämä piti yllä miesten puolustustahtoa ja valtio, joka salli sotilailleen tällaisen inhimillisyyden oli puolustamisen arvoinen. Näiden tekijöiden ansiosta miehet jaksoivat sodan loppukahinoissa puolustaa sitä »omaa kuoppaansa» huolimatta pitkästä ja voimia vieneestä asemasodasta.

*

Tässä kirjassa keskityn niihin, jotka selviytyivät sodasta traumatisoitumatta loppuiäkseen. Painotan kuitenkin, että oli myös niitä, jotka eivät sodasta selvinneet. On hyvin vaikea arvioida, kuinka moni traumatisoitui pysyvästi ja kuinka moni ei. Osa heistä asui loppuelämänsä siltojen alla, osa terrorisoi juovuksissa perheitään kuolemaansa saakka. Tässä kirjassa en puhu heistä, sillä ystäväni ja kollegani Ville Kivimäki on kirjoittanut heistä erinomaisen kirjan *Murtuneet mielet – taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Joka tapauksessa traumatisoituneita isiä oli liian paljon, enkä halua millään muotoa vähätellä ilmiötä. Jokainen lapsi, joka on kärsinyt isän juoppohulluuskohtauksista, on liikaa.

Kun Aira Samulin vieraili Kaunialan sotavammassairaalassa, puoliiksi sokea veteraani totesi, että hänen mielestään yksi kolmasosa heistä jäi puhumaan ikuisesti sotakokemuksistaan, yksi kolmasosa jäi pulloon kiinni ja yksi kolmasosa eli ja hoiti työnsä hyvin. He hoitivat yhteiskunnallisen velvollisuutensa eli hankkivat perheelleen kodin ja tekivät lapsia. Jako kolmeen on toki tämän veteraanin yksinkertaistus

eikä kerro koko totuutta asiasta. Uskaltaisin väittää, että selviytyjien prosentti oli todellisuudessa suurempi. He eivät vain näkyneet katu-kuvassa tai yhteiskunnassa, he olivat niitä »maan hiljaisia», joista ei tarvinnut sen kummemmin huolehtia. Väkivaltaiset alkoholistit ja sillan alla asujat sen sijaan näkyivät ja kuuluivat. Oli niitä, jotka puhuvat loputtomasti sotakokemuksistaan ja niitä, jotka ajattelivat, että mitä vähemmän niistä tarvitsee puhua, sen parempi.

Naisia sivuan tämän kirjan luvuissa vain nopeasti, mikä on toki iso puute, joka voi häiritä tarkkaavaista lukijaa. Tämä kirja on rajattu lähestymään jälleenrakennusta lähinnä vain sodan rintamalla kokeneiden miesten kautta. Toivon voivani myöhemmin kertoa siitä, millaista oli olla nainen sodan aikana ja sodan jälkeen, kun miehet tarvitsivat heiltä monenmoista henkistä ja ruumiillista kannattelua. Myös naisten työpanosta tarvittiin, jotta saatiin elintaso kohotettua ja lapset hoidettua. Siksi Suomessa ei juurikaan toteutunut sodan jälkeinen ideaali kotiäideistä. Maamme oli siihen yksinkertaisesti liian köyhä. Lisäksi naiset olivat ymmärtäneet sota-aikana, että mies saattaisi kuolla, vammautua, kadota tai ottaa avioeron milloin tahansa ja heidän oli parempi opetella tulemaan toimeen omillaan. Se etten tässä kirjassa käsittele naisia, ei siis johdu millään lailla siitä, että väheksyisin naisten merkitystä sodassa ja jälleenrakennuksessa.

Olen käyttänyt pääasiallisena aineistonani arkistojen muistitietolähteitä, kirjailijoiden muistelmia ja elämäkertoja sodan ja jälleenrakennuksen ajoilta sekä ajan runoutta. Tälle on syynsä. Kirjailijat osasivat kuvata tunteitaan syväluotaavammin kuin niin sanotut tavalliset ihmiset. Heillä oli sana hallussaan. Erityisesti runouden kielellä on kerrottu sodan jälkeisestä mielenmaisemasta avoimesti, paljonpuhuvasti ja koskettavasti. Toki on myös niin, että tavalliset sotilaat ovat kirjoittaneet muistelmia sodasta ja jälleenrakennuksesta vain niukasti, mutta on niitäkin mukana lähteissäni kohtuullisen paljon. Samaten pidän luotettavampana kokemuksia, jotka on kirjattu hyvän aikaa sodan jälkeen. Tällekkin on syynsä. Trauma tallentui usein kehon muistiin ja heti sodan

jälkeen ihmisillä oli vaikeuksia löytää tunteilleen sanoja. Mutta tämä tilanne muuttui jo kymmenen vuotta sodan jälkeen. Vaikuttaa siltä, että kymmenessä vuodessa monet ihmiset saivat traumansa siirrettyä kehon muistista mieleen ja sanoja alkoi löytyä. Esimerkiksi *Tuntematon sotilas* ilmestyi noin kymmenen vuotta sodan jälkeen.

Tutkijana minulla on enemmän kysymyksiä kuin vastauksia. Asioiden tutkiminen on helppoa, niiden tunteminen ei ole. Tämä teos käsittelee tunnehistoriaa eli sitä, miltä asiat tuntuivat ihmisistä sodan jälkeen. Historioitsijana minä teen tulkintoja ihmisten tunteista ja kokemuksista käyttäen apunani omia tunteitani eli empatiaa. Tavaltaan esitän valistunutta arvailua, mutta niin että lukijakin näkee mihin lähteisiin tulkinnoissani nojaudun. Lukijan on myös hyvä muistaa, että lopullista tietoa minulla ei ole tarjota siksikään, että tunteita ja kokemuksia oli yhtä paljon kuin oli kokijoitakin. Jokainen sotakokemus oli erilainen, samoin kuin jokainen kokemus jälleenrakennuksen ajasta. Jotakin yhteisiä piirteitä niistä on kuitenkin mahdollista löytää.

Tulkintojen tekeminen on myös ajatusten herättelyä. Kysymys on esseenomaisista teksteistä, joiden on tarkoituskin olla hiukan poleemisia ja herättää lukijassaan kysymyksiä, vastaväitteitä ja oivalluksia. Vaikka käytän lähdeviitteitä, nämä kirjoitukset eivät ole sillä tavalla tieteellisiä tekstejä, että niissä otettaisiin huomioon kaikki tieteellisesti tutkimukselta vaadittavat seikat. Jos käsittelisin asioita sellaisella akateemisella tarkkuudella, se tekisi näistä teksteistä todennäköisesti liian raskasta luettavaa suurelle yleisölle. (Ja itse asiassa minulla on työn alla tästä samasta aiheesta väitöskirja.) Näissä kirjoituksissa yritän luoda merkityksen maailmalle, jolla ei ehkä ole merkityksiä. Me ihmiset haluaisimme uskoa, että kaikella on mielensä ja merkityksensä, joita me voimme ymmärtää. Näin asia ei suinkaan sodan tapauksessa aina ole. Sodalla on oma logiikkansa, jota ulkopuolisten on vaikea ymmärtää. Sodan aikana todellisuus oli irti todellisuudesta.

Kantava periaatteeni on, että aina on pyrittävä ymmärtämään ihmisten järjettömältä ja moraalittomaltakin vaikuttavaa toimintaa.

Ymmärtäminen ei ole kuitenkaan sama asia kuin hyväksyminen. Historian tuomarin roolia en kuitenkaan suostu ottamaan. Näkisin, että roolini on pikemminkin terapeutin rooli – pyrkimys ymmärtää syvätasolla ihmisten motiiveja ja tunteita ja toimintaa.

Suhtaudun hyvin kriittisesti siihen, että joku sotaa kokematon ihminen katsoo oikeudekseen puhua ikään kuin sotaveteraanien äänellä ja toteaa, että kyllä veteraanit nyt »tyrmistyisivät tai kääntyisivät haudassaan», jos kuulisivat tästä tai tuosta. Veteraanit olivat kaikki yksilöitä siinä missä me muutkin ihmiset ja he näkivät asiat eri tavoin. Eivät he olleet mikään yhtenäinen joukko, joka tyrmistyisi ja kääntyisi haudoissaan samoista asioista.

Haluan korostaa, että on mahdollista olla ihminen ja isänmaallinen yhtä aikaa. Voi olla, että sotilas tai lotta oli kiinnostunut isänmaan lisäksi yhtä lailla myös vastakkaisesta sukupuolesta. Uskokaa tai älkää, tämä on täysin mahdollista. Eikä se silti vie kunnian gloriaa heidän yltään, koska he olivat aivan tavallisia nuoria ihmisiä romantisine ja seksuaalisine tarpeineen. Isänmaallisuus ei ole sitä miten innokkaat uusisänmaalliset sen ymmärtävät. Se on paljon ristiriitaisempaa ja inhimillisempää. Aito isänmaallisuus on pientä, kaunista ja realistista eikä se pitänyt melua itsestään. Meidän on sallittava sotilaillemme inhimillisyyttä. Olisi älyllisesti epärehellistä väittää, että veteraanit olisivat pelkästään yli-inhimillisiä sankareita. He olivat samanlaisia inhimillisiä ihmisiä, puutteineen ja heikkouksineen, kuin minä ja sinäkin. Ja juuri se on heissä niin kaunista ja kohottavaa. Minä ihailen sitä ihmistä, en kiiltokuvaa. Kuitenkin veteraaneista halutaan tehdä sellaisia. Itse eivät sellaisiksi halunneet. He kokivat tehneensä sekä sodassa että jälleenrakennuksessa vain velvollisuutensa, eivät sen enempää eikä vähempää. Se riittääköön sankaruudeksi. Voiko ihmiseltä enää sen enempää vaatiakaan?

*

Sankaruutta oli se, että kaikkien rintaman kauhujen jälkeen ihmiset yhä jaksoivat uskoa elämään.

Vallalla on käsitys sodasta palanneista miehistä trauma-
tisoituneina ja väkivaltaisina puolisoina ja vanhempina.
Suurin osa veteraaneista oli kuitenkin riittävän hyviä isiä
ja kelpo ihmisiä. Miten tämä oli mahdollista kaiken sen
jälkeen, mitä he olivat kokeneet?

Sodan tunnehistoriaa tutkivan Jenni Kirveen oivaltava
teos kertoo sodan kauheudesta ja sen jälkeisistä painajai-
sista, mutta ennen kaikkea toivosta, rakkaudesta, lähei-
syydestä ja toipumisesta.

		
www.wsoy.fi	92.73	ISBN 978-951-0-39831-9